

Millî Mücadeleye Nakdi ve Ayni Yardımlarından Ötörü Mustafa Kemal Paşa'nın Takdirlerine Muvaffak Olan Bir Erzurumlu: Menzilci¹ Haşim Bey^{2 3}

Temel SAĞLAM⁴

Başvuru Tarihi: 12.01.2021

Kabul Tarihi: 23.03.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Millî mücadelenin başlangıcından itibaren bu hareket, millî bir halk hareketi oluşu nedeni ile yalnızca askeri ve siyasi olarak değil, aynı zamanda halk tarafından iktisadi olarak da yoğun biçimde desteklenmiştir. Memleketin her bir köşesinde isimleri bilinen veya bilinmeyen nice hayırseverin katkıları, bu hareketi finanse etmiştir. Nakdi ve ayni yardımları ile Millî Mücadele'yi, en başından itibaren, destekleyen hakiki hayırsever insanlardan birisi de Erzurumlu Menzilci Eşrefzade Haşim Bey'dir. I. Dünya Savaşı'nın ardından Erzurum'un Rus işgaline düşüşünü fırsat bilen Ermeni çetelerini durdurmak amacı ile kurulan gönüllü milis kuvvetlerine verdiği maddi ve ikâme destekleri ile başladığı bu yardımlarını, arttırarak hayatı boyunca sürdürmüştür. Erzurum'un 12 Mart 1918'deki düşman işgalinden kurtuluşundan önce Kazım Karabekir Paşa ile arasındaki münasebetleri neticesinde Millî Mücadele'ye maddi destek veren Haşim Bey, Türk kurtuluş savaşının önemli mihenk taşlarından biri olan Erzurum Kongresi'ni de Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişinden itibaren finanse eden grup içerisinde yer almıştır. Bu kongrenin güvenli bir şekilde yapılabilmesi için ikame, iaşe ve korunma başta olmak üzere, kendisine düşen bütün tedbirlere gönüllü olarak katılmıştır. Haşim Bey'in esasen en önemli başlığı, düzenli orduya yaptığı yardımlardır. Haşim Bey'in maddi yardımları, yalnızca askeri alanda olmamış, seferberlik dönüşü hemen her şeyini kaybeden halkın yaralarını sarmak başta olmak üzere, hayatın normale dönmesi için gereken bütün alanlara, imkânlar nispetince ulaşmıştır. Haşim Bey'in yapmış olduğu bu katkılar karşılıksız kalmamış, yeni kurulan I. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Mustafa Kemal Paşa'nın takdirlerine mazhar olmuştur. Bu çalışmada Erzurumlu bir hayırsever olan Menzilci Haşim Bey'in biyografisinden çok Millî Mücadele'ye katkıları irdelenmiştir. Yeni nesillere milli şuur kavramının daha anlamlı bir şekilde aktarılabilmesi için Haşim Bey gibi vatansızları bilinir kılmak son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Atatürk, Menzilci Haşim Bey, Maddi Kaynak

Atıf: Sağlam, T. (2021). Millî Mücadeleye nakdi ve ayni yardımlarından ötürü Mustafa Kemal Paşa'nın takdirlerine muvaffak olan bir Erzurumlu: Menzilci Haşim Bey. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Özel Sayı), 157-174.

¹ Menzilci ön adı: belirli menziller arasında, dönemin resmi ve hususi evrak taşımacılığı da dâhil, ticari mal nâkili işi ile uğraşan esnafa verilen addır.

² Eşref Ağazade Haşim Bey, sonradan İlicalı soyadını almıştır.

³ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

⁴ Şükrüpaşa İlkokulu Yakutiye Erzurum, saglamtemel04@gmail.com, ORCID: 0000 0002 4633 5688

Erzurumlu Menzilci Haşim Bey: Who Was Appreciated by Mustafa Kemal Pasa Due to the Aids in Cash and Kind to the National Struggle

Temel SAĞLAM⁵

Submitted by: 12.01.2021

Accepted by: 23.03.2021

Article Type: Research Article

Abstract

From the beginning of the national struggle, the Turkish Nation's being a popular movement has been supported not only militarily and politically but also economically. The contributions of many philanthropists, known in every corner of the country or whose names have not yet been determined, financed this movement. Erzurumlu Menzilci Eşrefzade Haşim Bey is one of the genuine benevolent people who supported the War of Independence with their aids in cash and kind from the very beginning. After the first great war, he was also affected by the invasion of Erzurum by the Russians. He provided financial and resettlement support to the volunteer militia forces established to stop the rebellious Armenian gangs and continued to increase similar aid throughout his life. Haşim Bey gave financial support to the War of Independence as a result of his relations with Kazım Karabekir Pasha before Erzurum's liberation from the enemy occupation on March 12, 1918. He joined the group that started to finance the Erzurum Congress, one of the important milestones of the Turkish liberation war, since Mustafa Kemal Pasha's arrival in Erzurum. In order for this congress to be held safely and regularly he voluntarily participated in all the measures that fell to him, especially substitution, food and protection, and did everything he could. Basically, the most important donation of Haşim Bey is his huge cash aid to the regular army. The financial aid and donations of Haşim Bey have not only been in the military field, but have reached all the areas necessary to turn the life normal, especially to heal the wounds of the people who lost almost everything. These contributions of Haşim Bey were not unrequited, they were appreciated by the newly established TBMM and Mustafa Kemal Pasha. In this study, the contributions of the Haşim Bey to the National Struggle, rather than his biography, were examined. It is extremely important to make known patriots like Haşim Bey in order to convey the concept of national consciousness to the new generations in a more meaningful way.

Keywords: National Struggle, Erzurum Congress, Mustafa Kemal Atatürk, Menzilci Haşim Bey, Financial Resource

⁵ Şükrüpaşa İlkokulu Yakutiye Erzurum, saglamtemel04@gmail.com, ORCID: 0000 0002 4633 5688

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın Kafkas Cephesi, Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetle neticelenmiştir. Ordunun geri çekilme düzenine uygun olarak bölgede yaşayan halk, ülkenin güvenilir olduğu düşünülen yerlerine muhacirliğe mecbur kalmışlardır (Yüksel, 2008, s. 260). Ocak 1916'da Erzurum şehir merkezinin işgal tehlikesi nedeniyle boşaltılma kararının hemen öncesinde ordunun bitap düşmesi ve mevcut durumun hassasiyeti nedeniyle halkın orduya çok büyük yardımları olmuştur (Konukçu, 1999, s. 2-3). Bu yardımlar sayesinde ordu, geri çekilme hareketini en az zayıyla atlatabilmiştir. Doğu cephesinde ordu birliklerinin dağılmadan kalabilmesinin sebeplerinden birisi de bu yardımlardır.

Muhacirliğe mecbur kalan Erzurum halkı içerisinde tüccar eşrafından Menzilci Haşim Bey'de vardır. Menzilci Haşim Bey, muhacirlik öncesinde binlerce hayvanını orduya bağışlayan Erzurumlu hayırseverlerden birisidir. Necmettin Aksakal'a göre: "*Haşim Bey, muhacirlik öncesi orduya 18.000 baş hayvan bağışlamıştır.*" Dedelerinden dinlediği bu bağışları, "*3. Ordu Kumandan Vekili Abdulkerim Paşa'nın buğulu gözlerle kabul ettiğini ve evkaf defterlerine kaydettirdiğini de*" eklemektedir⁶. Muhacirlik yıllarında varlığını, yanındaki insanlarla paylaşmasını bilen Haşim Bey, memlekete dönüşünü müteakiben; ikametgâhı olan Ilıca⁷ beldesinin imarı, halkın geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığın yeniden canlanmasının yanında yaşamın normale dönmesi için de elinden gelen çabayı göstermiştir. Haşim Bey, Ermeni zulmüne karşı direniş birliklerinin ihdas edilmesi ile başladığı Milli Mücadele'ye katkılarını, ömrü boyunca sürdürmüştür. Hazırlık sürecinden itibaren Erzurum Kongresi'nin maddi kaynak sağlayıcılarından da biri olan Haşim Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve TBMM tarafından taltif edilmiştir⁸.

I. Dünya Savaşı, sonuçları bakımından ülkemizi ve milletimizi derinden etkilemiştir. Muhacirliğe mecbur kalan Doğu Anadolu insanı, bu etkileri daha yıkıcı bir biçimde yaşamıştır. İşgal yıllarının esareti yanında Ermeni zulmünü de gören halk, bitap düşmüştür. Halkın çaresiz kaldığı bu günlerde gerek siyasi gerek askeri ve gerekse maddi kaynak bakımından onlara destek veren insanlar da olmuştur. Milli Mücadele esnasında siyasi ve askeri alanlarda öne çıkan karakterler araştırmacılar tarafından incelenerek tanıtılmıştır. Milli Mücadele'ye maddi kaynak sağlayan kişilerle ilgili çalışmalar ise yeterli düzeye ulaşmamıştır. Memleketinin ve insanının en dar günlerinde kazancını, kurtuluş ve yeniden kuruluş için seferber eden Menzilci Haşim Bey gibi kişilerin bilinir olmaları çok önemlidir. Çalışma, bu alandaki boşluğa katkı sunmayı amaçlamaktadır. Araştırmada; özel arşivlere ulaşma zorluğu, hatıratların yaygın olmayışı ve yazılı kaynak noksanlığı gibi kısıtlamalar nedeniyle ortaya çıkan eksikliklerin daha geniş çalışmalarla doldurulacağı beklenmektedir.

Menzilci Haşim Bey'in Kısa Hayat Hikâyesi (1853-1926)

Menzilci Haşim Bey, Kafkaslardan Anadolu'ya göç eden Eşrefoğulları ailesinin dördüncü kuşak bireyidir⁹. Ailenin Kars şehrine yerleşerek burada belirli bir süre kaldığı ve Kars'taki Hatunoğulları ailesi ile akrabalık bağlarının olduğu; Erzurum Kongresi için gerekli nakdi para tedariki sırasında (Kırzioğlu, 1993, s. 26-27) Haşim Bey'in Emekli Binbaşı Süleyman Hatunoğlu ile olan münasebetinden anlaşılmaktadır (Akın, 2014: s. 1026). Aile daha sonra Erzurum'a gelerek şehrin 17 km batısındaki Ilıca beldesine yerleşmiştir. Ticaret ile uğraşan aile, kısa sürede Erzurum ve çevresinde tanınır olmuştur. Menzilci Haşim Bey'in aile reisi olarak ticaret işlerinin de başına geçtiği yıllarda Erzurum, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) esnasındaki işgalinin yaralarını sarmaya başlamıştır. Şehir, Ruslara karşı siyaset güden batılı devletlerinin de desteğini alarak iktisadi

⁶ Görüşme Nu: 2. Erzurum Ilıca'da yaşayan, 1928 doğumlu, 92 yaşındaki Necmettin Aksakal ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

⁷ Erzurum'un merkez ilçelerinden birisi olan Ilıca'nın güncel ismi Aziziye'dir.

⁸ Bkz. Aynı çalışmanın "Telgraf 1" ve "Telgraf 2" numaralı başlıkları.

⁹ Haşim Bey'in 3. kuşak torunu olan R. Haluk ILICALI'nın aile seçercesinden alınmıştır.

anlamda toparlanıp (Küçükuşurlu, 2018, s. 41) geliştiği bir dönemi yaşamaktadır. Haşim Bey önce Tebriz-Erzurum-Trabzon ticari yolunun kervan ağası olarak işlerini büyütmüş, daha sonra da devletin resmi posta işletmeciliği işini de üstlenerek faaliyetlerini genişletmiştir (Türk Ticaret Salnamesi 1926-1927, s. 407-411).

Haşim Bey, Anadolu'nun hemen bütün şehirlerinde iktisadi ve içtimai yapıyı elinde tutan ahilik teşkilatının Erzurum'daki (Tanpınar, 1997, s. 31-36) en önemli esnaflarından biri olmuştur (Tümerdem, 1949, s. 213). Hem toprak sahibi olması yönüyle hem de hayvancılık esnaflığı bakımından debbağ¹⁰ şeyhi ile iyi münasebetler kurmuş ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesi ile (Tanpınar, 1997, s. 34) "toprak aristokrasisi" sınıfının hatırı sayılır bir üyesi konumuna gelmiştir (Malul Gaziler Neşriyatı, 1928, s. 812, 816, 1018, 1555). I. Dünya Savaşı öncesinde Haşim Bey'in; Ilıca'da üç ayrı noktada şehir içi hanları, ahırları ve iki konağı¹¹, Ilıca Kaplıcaları'nın işletmeciliği¹², Erzurum merkez Hacı Cuma Mahallesi'nde (Darağacı semti) iki konağı (Karpuz, 1979, s. 148), ahırları ve arsaları, Taş Mağazaları'nın Gül Ahmet Caddesi ile birleştiği alanda dükkânları (Malul Gaziler Salnamesi, 1924, s. 25) ve bir konağı, Yeğenağa Mahallesi'nde de başka bir konağı (Sağlam-Yurttaş, 2020, s. 430), şehrin muhtelif yerlerinde dükkânları¹³, Ilıca-Erzurum arasında çok sayıda tarlası¹⁴ ve İstanbul Sirkeci'de bir şehir hanı bulunmaktadır¹⁵.

Haşim Bey, 93 Harbi'nin yıkıcı etkisini genç yaşında idrak ettikten sonra Şubat 1916'da da Rus işgalinin hemen önünde bütün bu işlerini bırakarak, hemşerileri ile birlikte muhacirliğe gitmiştir Kaya, 2002, s. 78). Haşim Bey muhacirler için Erzurum'a en yakın yerlerden birisi olan Sivas merkezinde kalmıştır. Muhacirlik yaşamı ile ilgili yeterince bilgiye ulaşamamıştır. Fakat onun bu yıllarda da yanındaki muhacirleri yalnız bırakmadığı bilinmektedir. Ailesi ve yakınlarıyla birlikte yaklaşık iki yıl burada kalan Haşim Bey, Erzurum'daki gelişmeleri buradan sürekli takip etmiştir. Ayrıca oğlu Tevfik Bey'i kendisi muhacirlikteyken işlerin takibi ve düzenli iletişim için Erzurum'da bırakmıştır. Tevfik Bey de Erzurum Belediyesi heyetinde, belediye reisi Mehmed Ali Paşa ile birlikte Ermeni girişimlerinin birçoğuna engel olan çalışmalara katılmıştır (Küçükuşurlu, 2008, s. 263-264). Haşim Bey, Rusların Erzurum'dan çekilişini (1917) müteakiben de sık sık Erzurum'a gelmiş ve burada kalmıştır. Bu gelişlerinde, yol güzergâhı çok tehlikeli olduğu için ailesini getirmemiş, yanına birkaç adamını alabilmiştir. Menzilcilik işi yaptığı için yolların durumunu çok iyi bilmesi, yolculuklarında kendisini cesaretlendirmiştir. Böylece muhacirliğe mecbur olmadan önce başladığı milli direniş birliklerini kurma, silahlandırma, koruma sağlama, iaşe gibi meselelerde yardım ve bağışlarına devam edebilmiştir.

11 Mart 1918'de Ilıca'nın düşman işgalinden kurtuluşunu müteakiben memleketine ailesi ile birlikte geri dönen Haşim Bey, beldenin imar faaliyetleri başta olmak üzere bir dizi girişimlerde bulunmuştur. Halkın geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığın yeniden ihyası ve sosyal hayatın normalleşmesi için gerekli adımları atmıştır. Bu tarihten sonra hayır hasenat işlerine daha çok yoğunlaşan Haşim Bey, İkinci Teşrin (Kasım) 1926 Çarşamba günü, arkasında yüzlerce insanın hayırduası ile ebediyete uğurlanmıştır.

Kurtuluş Savaşı Öncesi Haşim Bey'in Yardımları

Kurtuluş Savaşı öncesinde, Haşim Bey'in tarlalarını ekip biçen, hayvanlarını kayıran¹⁶, kervanlarında çalışan, 200'ü aşkın insan bulunmaktadır¹⁷. Çok geniş bir araziye elinde bulunduran Haşim Bey, bölge halkının darı tedarikçisi, tohum sağlayıcısı ve rehberlik eden önderi mesabesinde (Küçükuşurlu, 2018, s. 304). Haşim

¹⁰ Debbağ: Deriyi işlenebilir hâle getiren usta. Anadolu'nun birçok yerinde dabak olarak da bilinir.

¹¹ Görüşme Nu: 3. Erzurum Ilıca'da yaşayan, 1933 doğumlu, 87 yaşındaki Suphi Kılıç ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

¹² Görüşme Nu: 1. Erzurum Merkez Yakutiye İlçesinde yaşayan, 1964 doğumlu, 56 yaşındaki Haşim Bey'in 3. kuşak torunu Haluk Ilıcalı ile yapılan mülakattan (16/09/2020).

¹³ Taş mağazaları semtindeki Aziziye Mağazalarında; Haşim Bey ve Mahdumları adına üç dükkânın hissedarlığı kaydına ve aynı mahalde Haşim Bey adına kayıtlı başka bir dükkân kaydına da ulaşılmıştır. Bkz. Malul Gaziler Salnamesi, 1924, s. 25.

¹⁴ Erzurum Tapu Sicil Arşivi. C. 22, s. 2155- 2159; C. 2, s. 131.

¹⁵ Görüşme Nu: 1. Haluk Ilıcalı ile yapılan mülakattan (16/09/2020).

¹⁶ Bölge halkı tarafından; bakım yapmak, ilgilenmek ve yedirip-içirmek anlamında kullanılan bir terimdir.

¹⁷ Görüşme Nu: 2. Necmettin Aksakal ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

Bey'in hayırsever kişiliği; kapısının sürekli çalınmasına ve ihtiyaç kapısı olarak bilinmesine neden olmuştur¹⁸. Bölge halkının beyanlarına göre; Haşim Bey'in hayır kapısı unvanı, kendisinden sonra da 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir (Fındıkoğlu, 1970, s. 49). Haşim Bey, halkın özel günlerinde hep yanlarında olmuş, komşularıyla iyi ilişkiler kurarak birlikte yaşamının nimetlerini her zaman paylaşmayı bilmiştir. I. Dünya Savaşı, şehir ve Haşim Bey'in yaşamında köklü değişikliklere sebep olmuştur. Haşim Bey, bu dönemden sonra yardımlarını artırmış ve maddi birikimlerinden, orduya büyük miktarlarda bağış yapan Erzurumlu (Mehmet Nusret, 1922, s. 82) eşraftan biri olmuştur.

Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinin (Şubat 1916) ardından, özellikle de Erzincan Mütarekesi'nin (18 Aralık 1917) akdinden¹⁹ başlayarak, Erzurum'un kurtarılmasına (12 Mart 1918) kadarki zaman diliminde Ermenilerin Erzurum'da yaptıkları vahşet ve terör eylemleri çok büyük yıkımlara sebep olmuştur (Tosun, 2015, s. 2). Rusların, bölgeyi Ermeni ve Gürcülere taksim edeceği söylentisi, aslında Kasım 1914 tarihinden itibaren Ermenileri cesaretlendirmiştir (Yüksel, 2008, s. 259). Ermeniler, kurdukları çetelerle, önceleri gizli olarak daha sonraları da aleni bir şekilde şehrin can, mal ve namusuna tasallut etmeye başlamışlardır (Kuntman, 2010, s. 136). Ermenilerin bu vahşetlerine karşı, yöneticilerin yanı sıra halktan gönüllü olarak kurulan karşı oluşumlar da vardır (Kısıklı, 2006, s. 76). Bu milis kuvvetlerin organize olarak belli bir birlik şeklinde hareket ettikleri görülmektedir (Sakallı, 1997, s. 176-177). Bu birlikler; ikame, idari, askeri ve iktisadi açıdan desteklenerek hayatlarını idameleri sağlanmıştır (Dursunoğlu, 1998, s. 30). Bu gönüllü birliklerin çoğu, gizli örgütlendiklerinden ötürü bilinir değillerdir (Kısıklı, 2006, s. 75). Haşim Bey, bu birliklerden birine hem ikame hem de iktisadi anlamda destek olmuştur. Hacı Cuma Mahallesi'nde bulunan ve "Bey Konağı" olarak bilinen evinde topladığı grubun maddi ihtiyaçlarını da karşılamıştır (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı, 1993, s. 437-440). Bu konaktaki toplantılardan birinde: Haşim Bey, Genççağazade Zakir Bey²⁰, Kullebi Akif Ağa, Bezzaz Yusuf Efendi, Azeri Seyidof (Yüksel, 2008, s. 275), Dulkadirli Vehbi Bey ve Bekirzade Mehmet Ağa; Ermeni çetecilerine karşı mahallelerden toplanacak cevval ve ağzı sıkı delikanlıların askeri eğitim usulleri ile yetiştirilmesine karar vermişlerdir (Aydemir, 2006, s. 120-121). Alınan karar doğrultusunda mahallelerden toplanan gençler, Haşim Bey'in Hacı Cuma Mahallesi'ndeki mülklerinde eğitilmişlerdir. Bu milis muhafız gruplarının teçhizat, giyim ve diğer giderleri Haşim Bey'in de aralarında olduğu bazı eşraf tarafından karşılanmıştır (Başar, 1974, s. 106). Nitekim yetiştirilen bu milli muhafız grupları kısa zaman içerisinde Ermeni çete reislerini etkisiz hale getirmiş ve Ermenilerin halka yaptıkları zulüm bir nebze olsun azalmıştır. Ermeni diasporasının ve çetelerinin sonradan bu isimleri takip ve tehdit etmesinden anlamaktayız ki bu milli direniş grupları, oldukça başarılı olmuşlardır (Öğün, 1999, s. 314-316).

19 Ocak 1916'da 3. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa: "*Erzurum'da savunma için yararlı olmayan ve savunmaya sekte vuracak her şey ve bunlar arasında fazla para, vilayet merkez teşkilatı, yaralı ve hastalar ile önem derecesine göre şahısların Erzincan'a naklinin başlatılması*" şeklinde bir emir vermiştir (...3. Ordu Harekâtı, 1993, s. 65-66). Bu emir üzerine şehir halkının "seferberlik yılları" olarak bildiği muhacirlik kervanına Haşim Bey ve ailesi de katılmıştır. Haşim Bey, muhacirliğe çıkmadan önce elindeki hayvanların çok büyük bir miktarını orduya bağışlamıştır²¹. Muhacirlik sırasında kendileri ile beraber hareket eden ailelere de yardımları dokunan (Görüşme Nu:1.) Haşim Bey, 11 Mart 1918'de Ilıca'nın düşman işgalinden kurtuluşunun hemen akabinde memleketine geri dönmüştür. Savaşın tahribatı ve özellikle de Ermenilerin yıkımlarına maruz kalan şehrin her köşesi gibi Haşim Bey'in konakları ve işyerleri de yıkılmıştır. Ilıca merkezindeki konağını, Rus askeri birliklerinin karargâh binası olarak kullanmaları (Yüksel, 2008, s. 268), bu konağın kısmen sağlam kalmasına

¹⁸ Görüşme Nu: 3. Suphi Kılıç ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

¹⁹ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Selami Kılıç (Basım Yılı Yok), "Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu", İstanbul: Ülke Kitapları, 99-101.

²⁰ Zakir Bey: 12 Mart 1918 Erzurum'un kurtuluşunu müteakip belediye işlerinin yürütülmesine memur tayin edilmiş ve 1921 yılına kadar belediye reisliği yapmıştır. 1887 yılında Genççağazade Binbaşı Hacı Osman Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen Zakir Bey, Birinci Dünya Savaşı sırasında halkın zor günlerinde hayır işleri ile uğraşmıştır. Ermenilere karşı Türklerin teşkilatlandırılması için toplantılar ilk önce Genççağazade Konağı'nda yapılmıştır. Konağın Ulu Camii kuzeyinde, merkezi konumu ve ifşasının kolaylığı, güvenlik kaygılarına sebep olmuş ve toplantılar Haşim Bey'in Hacı Cuma'daki konağına alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Murat Küçükkuşurlu (2008), *Erzurum Belediyesi Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 282.

²¹ Görüşme Nu: 2. Necmettin Aksakal ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

sebepl olmuştur. Çok kısa süre içerisinde kalacağı konağını onaran Haşim Bey, kendi işyerlerinde çalıştırdığı ustalara, buradaki çalışmalarını bırakıp komşusu Adil Bey'in evini yapmaları talimatını vermiştir. Necmettin Aksakal'ın ata dedesi olduğunu öğrendiğiniz Adil Bey'den söyleşi yoluyla intikal eden anlatıya göre: “*Haşim Bey dışarıda dolaşırken Adil dedemi görmüş. Adil Efendi bu kadın ve çocuklar neden dışarıda? Neden evlerine girmemişler diye sormuş. Adil dedem de evimizin bir kısmını yakmışlar bir kısmını da yıkmışlar durulacak halde değil demiş. Bunun üzerine Haşim Bey, hanlarını onaran ustalara dönerek: önce Adil Efendi'nin evini onarın. Adil Efendi sen de ailenle birlikte onarım bitinceye kadar bizim evde kalın demiştir.*”²². Komşu ve akrabalarının evlerinin onarımlarına katkı sağlayan Haşim Bey, yoksulluktan bitap düşen halkın kalkınması için de büyük gayretler sarf etmiştir. Yöre halkının geçim kaynağı olan tarımsal üretimi başlatmak için Kars ve Ardahan'dan yüklü miktarda, buğday, arpa, çavdar, sarıbaş, mercimek ve zegerak (susam) tohumu getirip ücretsiz dağıttıktan sonra da bu tohumların ekimini teşvik etmiştir (Görüşme Nu:2). Haşim Bey, ticari düzenini kurmak için çok sayıda hayvan satın almış, bu yolla hem kendisinin hem de bölge ekonomisinin canlanmasına destek olmuştur (Türk Ticaret Salnamesi 1926-1927, s. 496-499).

Haşim Bey'in, seferberlik dönüşü yapmış olduğu bağışlar, yalnızca ekonomik canlanmayı değil, dini-içtimai hayatın normale dönmesini de teşvik etmiştir. Kendi evinin yakınında bulunan Eski Camii, içerisine Ermeniler tarafından insanlar doldurularak yakılmak sureti ile tahrip edilmiştir²³. Muhacirlik dönüşünde bu caminin üst örtüsünü ve taşıyıcılarını yenilemiş, minare eklemiş ve tahrip edilen beden duvarlarını büyük ölçüde onarmıştır²⁴. Haşim Bey, İlica Merkez/Çarşı Camii yeniden yapımını da üstlenmiştir. Her iki caminin de işlevlerini yürütebilmeleri için düzenli ödemeler yapmıştır (Görüşme Nu: 3). Kendisinden sonra bir müddet daha camilerin bakım, onarım ve türlü giderleri aile tarafından karşılanmışsa da vakfiye kurulmadığı için, daha sonraki kuşaklarca, bu hayrat devam ettirilmemiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda Haşim Bey'in Yardımları

I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesinde: “Vilâyât-ı Sitte” olarak geçen Erzurum, Bitlis, Sivas, Elazığ, Van ve Diyarbakır için, mütarekenin İngilizce metninde, “The Six Armenian Cities” tanımlaması yer almaktadır (Konukçu, 1999, s. 1). Bölge milletvekillerinin bir kısmı, bu hükmün meydana getireceği korkunç felaketleri önceden görerek, 2 Aralık 1918'da İstanbul'da “Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti”ni kurmuşlardı (Kırzıoğlu, 1993, s. 4). Cemiyetin amacı, Doğu Anadolu topraklarının Ermenilere verilmesi ihtimaline karşı çıkarak, bu toprakların Türk yurdu olduğunu siyasi ve ilmi açıdan ispat etmek, gerektiğinde bu gaye uğruna silahlı mücadeleye girişerek bölgedeki Türk halkının siyasi, dini ve milli haklarını korumaktır (Çil, 2015, s. 3). İstanbul'da kurulan bu cemiyet daha sonra, ortaya çıkacak olan hadiselere yerinde müdahale etmek için, 6 Mart 1919'da cemiyetin Erzurum şubesi açılışını gerçekleştirmiş ve Erzurumlular daha düzenli bir biçimde teşkilatlanmaya başlamıştır (Özyürek, 2017, s. 66). Kurulan cemiyetin özellikle yeni idare heyetinde aydın ve yörede nüfuzlu kişilerinin görev almasına büyük önem verilmiştir (Dursunoğlu, 1998, s. 39-40). Haşim Bey ve diğer eşraf, “Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti” Erzurum Şubesi kurulduktan sonra, daha önceden oluşturdukları gönüllü gruplarla yaptıkları mücadeleyi bu cemiyet ile irtibatlı olarak daha da büyüterek devam ettirmişlerdir (Selvi, 2000, s. 103-104).

Mustafa Kemal Paşa, Samsun ve çevresinde faaliyetlerini sürdürürken Erzurum'da Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin “Heyet-i Faale” adı verilen idarecileri, çok yoğun ve gayretli bir çalışma içerisine girmişlerdir (Özyürek, 2017, s. 66). Milli duygular ve hürriyet konuları üzerinde durularak,

²² Görüşme Nu: 2. Necmettin Aksakal ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

²³ Suphi Kılıç: “Eski Camii yapma ve yaşatma derneği olarak 1980 yılında bu caminin tadilatı sırasında biz; bazıları yanmış olan tam 34 kişinin kemiklerini toplayıp bir araya getirdikten sonra şimdiki şehitliğe defnettik. Caminin beden duvarlarındaki taşlarında is ve kan karışımı lekeler burnumuzun direğini sızlattı”. anılarını ağlayarak anlatmaktadır.

²⁴ Eski Camii, 1980 sonrasında yeniden onarılmış ve günümüzdeki görünüşüne kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti'nden kopmamak için her türlü fedakârlığa katlanma ve Ermeni istilasına karşı şiddetle karşı koyma kararlılığı ile şehirde bir dizi toplantılar yapılmıştır (Çil, 2015, s. 5). Bu toplantılar, İtilaf devletlerini temsil eden İngiliz Komiseri Yarbaw Rawlinson tarafından şüphyle araştırıldığından gizlilik ve güven içerisinde yapılmıştır (Rawlinson, 2016, s. 221-274). Bu toplantıların yer temininde Erzurum ileri gelenlerinin payı çok büyüktür. Haşim Bey'in Hacı Cuma Mahallesi'nde bulunan mülkleri, bu toplantıların yapıldığı yerlerden birisidir. Kendi mülklerinde yapılan bu tür gizli toplantılarda ikram hususunda da hiçbir şeyi esirgemediğini yanında çalışanların sözlü nakil yoluyla torunlarına aktardıklarından anlaşılmaktadır²⁵. Erzurum'un batıdaki gözü ve kulağı konumundaki Ilıca'nın en büyük eşraflarından biri olan Haşim Bey, başından beri müdahil olduğu Millî Mücadelenin her adımını takip edebilmiştir. Haşim Bey Millî Mücadele ile ilgili gelişmeleri, Trabzon-Erzurum transit yolundaki ticari işi nedeniyle kolayca öğrenebilmiştir. Kazım Karabekir Paşa ile Haşim Bey, birbirlerine itimat edecek düzeyde tanıştırlar. Millî Mücadele'nin bölgedeki en önemli temsilcilerinden olan Kazım Karabekir Paşa, kendisinin gidemediği Ilıca karşılamalarını Haşim Bey'e haber göndererek gerekenlerin yapılmasını istemiştir (Konukçu, 2009: s. 27-29). Yine ticari münasebetleri neticesinde Trabzon'un bilinen eşraflarından Nemlizadelerle (Kısıklı, 2006, s. 76) olan dostluğu da Haşim Bey'in Millî Mücadele yolundaki katkılarını artırmıştır.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum şubesinin yazışmaları neticesinde Erzurum merkezinde yapılması planlanan büyük kongrenin hazırlıklarına hızla başlanılmıştır (Kırzioğlu, 1993, s. 30, 52, 80; Karabekir, 1988, s. 35-38). Vilâyâtı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, bu tarihten sonra bir taraftan diğer illerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle kongre delegelerinin seçimlerine ilişkin yazışmalar yapıyor, diğer taraftan da kongre hazırlıklarını sürdürüyordu. Cemiyetin Erzurum şubesi 15 Haziran 1919'da gizli ve geniş katılımlı bir toplantı yaparak büyük kongrenin tarihini belirlemiştir. Bu toplantıda büyük kongrenin, eski takvimle Meşrutiyetin ilanına denk gelen 10 Temmuz'da yapılması kararlaştırılmıştır (Karabekir, 1988: s. 35-38). Bu toplantıda büyük kongrenin tarihinin belirlenmesinin ardından bütün Erzurum seferber olmuş ve hazırlıklara hız verilmiştir. İş ve işlemlerin planlı ve düzenli yürütülmesi için Erzurum'da öncelikle bir Vilayet Kongresi yapılmıştır. Vilayet Kongresi, Erzurum merkez ve ilçelerinden gelen delegelerle 17-21 Haziran 1919 tarihleri arasında, Yenikapı Mahallesi'ndeki "Mekteb-i İnâs/Kız Okulu" binasında toplanmıştır (Başar, 1979, s. 38-39). Erzurum Vilayet Kongresi, ilçe ve merkezden katılan 24 delege ile toplanmış ve beş gün sürmüştür (Goloğlu, 1968, s. 64). Haşim Bey, bu kongreye bizzat katılmamış olsa da Bayburt ve Tercan'dan gelen delegeleri Ilıca merkezinde bulunan han bahçelerinde ağırlamış (Konukçu, 1999, s. 125-126) olmasından Vilayet Kongresi'nin yapılacağından haberdar olduğunu anlamaktayız. Vilayet Kongresi, Erzurum ve Doğu Anadolu'nun geleceğini yakından ilgilendiren önemli kararlar aldığı gibi, Cemiyetin masrafları ve "Doğu Vilayetleri Kongresi"nin hazırlık giderleri için bir bütçe oluşturarak, bütçenin sadece merkez kazadan değil Erzurum'a bağlı diğer kazalardan karşılanmasını da kararlaştırmıştır (Kırzioğlu, 1993, s. 85-89).

"Doğu Vilayetleri Kongresi"nin düzenli bir şekilde yapılabilmesi için Erzurumlular ellerinden gelen her şeyi yapmaya karar vermişlerdir (Selvi, 2000, s. 103-104). Büyük kongrenin eksiksiz olarak yapılabilmesi için alınacak tedbirlerin başında güvenlik ve toplantı bütçesini hazırlamak gelmektedir. Kongrenin güvenliği, Erzurum'da bulunan İngiliz komiseri Albaw Rawlinson, tarafından yapılan baskılarla tehlike altına girmiştir. M. Kemal Paşa'yı evinde ziyaret ederek baskı yapmaya çalışan Rawlinson, M. Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Millî Mücadelenin ileri gelenleri ile yaptığı görüşmelerde kongrenin toplanmaması gerektiğini, toplanılmasının kendilerini ve antlaşma kararlarını yok sayacağını belirtmiştir. Özellikle toplantı yapılsa bile M. Kemal Paşa'nın katılmaması gerektiğini söylemiş, aksi takdirde mütareke hükümleri gereğince ismi geçen doğu vilayetlerinin işgal edilebileceği tehdidinde bulunmuştur (Özyürek, 2017, s. 70). Erzurum halkının büyük

²⁵ Necmettin Aksakal: "Haşim Bey'in konaklarında yapılacak olan toplantıların öncesinde kâhya tarafından çobanlara küçükbaş hayvanlar kestirilir, terbiyesi önceden yapılır ve toplantıya gelenlere ikram edilirdi. Hatta toplantı bitene kadar konağın selamlık avlusundaki kahve ocaklarında her daim köz bulunurdu. Konağın dışarısında da gizli gözcüler nöbet tutarlardı." anlatılarını aile büyüklerinden çok kere duyduğunu dile getirmektedir.

desteğini de yanına alan M. Kemal Paşa ise: *Kongrenin kesinlikle toplanacağını çünkü milletin buna karar verdiğini belirterek, İngilizlerden veya Rawlinson'dan müsaade istenmediğini belirtmiştir.* İngiliz komiseri Rawlinson ise daha ileri giderek: *“Kongrenin toplanması halinde güç kullanılarak dağıtılacağını”* söylemiştir. Bunun üzerine M. Kemal Paşa: *“Türk milletinin mecburi ve zaruri olarak kuvvete, kuvvetle karşı koyarak milletin kararının yerine getirileceğini, ne pahasına olursa olsun kongrenin toplanacağını”* kesin bir dille ifade ederek tehditlere boyun eğilmeyeceğini bildirmiştir (Rawlinson, 2016, s. 221-274; Konukçu, 1999, s. 67).

Kongrenin güvenliği; halk, asker, aydın, eşraf ve cemiyetin destekleri ve kesin tavırları ile kararlaştırılmasının ardından kongre için çok önemli olan diğer bir mesele de kongrenin maddi kaynakları konusudur. Yapılacak olan kongrenin mali kaynakları konusu, 17 Haziran 1919'da toplanan Erzurum Vilayet Kongresi tarafından da gündeme alınmış ve müzakere edilmiştir. Vilayet Kongre Raporu'nun “Bütçe” (Kırzioğlu, 1993, s. 88), bahsinde de: *“Şimdiye kadar cemiyetimiz yalnız ilmi esasat ile iştiğal ettiği için, pek cüzi olan masarifatını, mahdut zevatın teberruatı ile kapatmıştı. Bugünden itibaren Cemiyetimiz, bütçesine vesaik celb ve cem'i ve neşri, Merkez-i Umumiye nakdi muavemet, Vilayat Kongresi masarifi, istitlaat vasıtaları tedariki, icar, müstahdem maaşı, kırtasiye ve muhaberat-ı telgraftiye ücreti gibi, ağır ve oldukça haiz-i ehemmiyet masarifat idhaline mecbur olduğundan ve Moskof çizmesi ve Ermeni baltası altında ezilmiş olan şehrimiz, yalnız başına bu kadar fedakârlığı ifa kudretine malik olmadığından; kazalarımız ahalisinin, hamiyetine müracaat etmek mecburiyetindeyiz”* (Dursunoğlu, 1998, s. 156) denilmiştir. Vilayet Kongresi bütçe raporuna göre, kongreye katılacak delegelerin Erzurum'a ilhakları ve dönüş masrafları da dâhil olmak üzere kongre bütçesi, 13108²⁶ liralık tahmini bir meblağ olarak kabul edilmiştir. Belirlenen meblağın 6400 lirası merkez kazadan, 922 lirası Bayburt, 917 lirası Hasankale, 592 lirası Tortum, 717 lirası Yusufeli, 717 lirası ispir, 867 lirası Narman, 717 lirası Kiğı, 717 lirası Hınıs, 542 lirası Tercan kazasından teberru edilmesi kararlaştırılmıştır (Akın, 2014, s. 1025).

Erzurum'da bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Paşa da otomobil ve benzin masraflarını Kazım Karabekir Paşa'nın karşılaması üzerine, 26 Haziran 1919 sabahı Amasya'dan yola çıkarak önce Tokat ve Sivas'a oradan da 28 Haziran sabahında Erzurum'a doğru yola çıkmıştır (Konukçu, 1999, s. 779). Bir haftalık yorucu bir yolculuğun ardından, 3 Temmuz 1919 ikindi sularında Ilıca'ya (Aziziye) ulaşmıştır. Erzurum'a batı yönünden gelen devletli kişilerin Ilıca merkezinde karşılanmaları teamülü gereğince heyet, Ilıca'da bulunan ve Haşim Bey'e ait olan mülklerde kurulan çadırlarda ağırlanmış (Dursunoğlu, 1998, s. 71-72) ve masrafları da Haşim Bey tarafından karşılanmıştır (Kansu, 1997, s. 26-27).

Mustafa Kemal Paşa karşılanma alanında ilk önce Kazım Karabekir Paşa ve Mazhar Müfit (Kansu) Bey'le, daha sonra da diğer karşılama grubu ve halkla selamlaşarak onlarla sohbet etmiştir (Kansu, 1997, s. 26-27; Konukçu, 1999, s. 783). Döneme ait hatıratlardan, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyetin, Ilıca'daki Haşim Bey'in kendisinin tefrişatını yaptığı bahçelerinde dinlenmeleri esnasında, halkla sohbet ettikleri ve beraber çay-kahve içtikleri de anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal ve beraberindekiler kahve ve çaylarını içerlerken, batı yönünden gelen, beş-on kağı ile kadın çoluk çocuktan oluşan yaklaşık yirmi-otuz kişilik bir grup, onların dikkatlerini cebzetmiştir. Mustafa Kemal Paşa grubun kendilerine yaklaşmasını istemiş ve sonradan isminin “Mezararkalı

²⁶ Vilayet Kongresinde, Osmanlı lirası olarak belirlenen bu meblağın günümüzdeki değerini anlamak için bkz. Feridun Ergin (1986), “Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 3 (7) , 59-84. Bu kaynağın verilerine göre, 1919 yılında: Kuruş hesap birimiydi. 40 para 1 kuruş, 1 Osmanlı lirası da 100 kuruş etmekteydi. 1 Osmanlı lirası: yaklaşık 5,665 gram saf altındı. Günümüz değeri ise: 470 x 5,665 = 2662 TL, 1 Osmanlı lirası ile 152 kg kırmızı et alınabilirdi. 1 Osmanlı lirası ile 983 kg ekme alınabilmekteydi. 1 Osmanlı lirası ile 1030 adet yumurta alınabilmekteydi.

Mevlüt Ağa” olduğu bilinen; grubun önündeki, oldukça iri ve dinç vücutlu, gür ve aksakalı göğsünü doldurmuş, Anadolu ovalarının güneşi ve dağlarının rüzgârı çehresini tunçlaştırılmış, omuzlarına kartal kanat attığı paltosu ve elindeki asasıyla bir yolcudan çok kabile reislerine benzeyen ihtiyarla Paşa'nın sohbeti oldukça ilgi çekici olmuştur²⁷ (Dursunoğlu, 1998, s. 72-73).

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişinden itibaren, yapılan çalışmalar ve hazırlıklar daha da hızlandırılmıştır. Vilayet Kongresi'nin bütçesi olarak belirlediği 13108 Osmanlı lirası meblağın, 4 Temmuz 1919'dan itibaren toplanılmasına karar verilmiştir (Kırzioğlu, 1993, s. 167-168). Mıntika heyetine gönderilen talimatnamede:

1. *Mıntikanızca teberruu münasib görülen ve mikdarı aşığıda yazılmış olan meblağa, Vilayet Kongresi'nin ulyevm ictimâ'ının takarrübü dolayısıyla şiddetle ihtiyaç hâsıl olduğundan (6 Temmuz 1919) Pazar gününe kadar cemedilerek yevm-i mezkûrda öğleden evvel Musaddak defteriyle beraber, Merkeze teslim ettirilmesi ve mukabilinde makbuz alınması*
2. *Tezkireye merbut tanzim kılınan cedvelde muharrer eşya ve levazımın de serian toplatılarak, Sanasaryan mektebinde, Cemiyetin memuru bulunan Dava Vekili Hüseyin Bey'e makbuz alınarak teslim ettirilmesi tebliğ olunur. 4 Temmuz sene 335 tekid edilmiştir M.C.” (Kırzioğlu, 1993, s. 168-169).*

Buna göre cemiyet öncelikle 42 mahallesi bulunan şehri dokuz bölgeye ayırarak her bölgeye bir görevli tayin etmiştir. Bu görevliler tarafından, şehre gelecek delegelerin masrafları için bölgesinde bulunan halktan para, yatak ve sofraya malzemesi temin edilmesinin yanı sıra delegelere hizmet etmeleri için uygun ücret karşılığında hizmetçiler bile tutulmuştu (Çil, 2015, s. 7). Vilayet Kongresi'nde yapılacak olan büyük kongrenin bütçesi 13108 Osmanlı lirası olarak belirlenmiş olsa da bu miktarın çok az bir kısmının toplanabildiği dönemin olaylarında aktif olarak bulunan şahısların hatıralarından anlaşılmaktadır. Nitekim Cevat Dursunoğlu: “Sivas'a gidecek Temsil Heyetine, Nizamname'ye göre para verilecekti. O zamana kadar halktan topladığımız 1500 lirayı da öbür vilayetlerden Kongreye gelen konuk azaların yerleştirilmesi ve telgraflara acele işlere harcamıştık” diyerek takriben toplanan rakamı 1.500 lira olarak göstermektedir (Dursunoğlu, 1946, s. 137-138).

Yardımlar, “himmet ve hamiyet-i vataniyye” olarak tarif edilmiş ve şehirde sevilen kişilerce yürütülen kampanyalarla toplanmıştır (Kırzioğlu, 1993, s. 168-169). Haşim Bey'in konaklarının bulunduğu Hacı Cuma, Veyis Efendi, Kavak, Habib Efendi ve Taş Mescit mahallelerinin murakıbı, Emekli Binbaşı Süleyman Bey (Hatunoğlu) idi (Akın, 2014, s. 1026). Süleyman Hatunoğlu da Haşim Bey'in Kars şehrinden tanıdığı bir akraba

²⁷ Mezararkalı Mevlüt Ağa, Erzurum'da mukim ticaret erbabındandır. Şubat 1916'daki Rus işgali nedeniyle, on binlerce Erzurumlunun farklı bölgelere muhacirliği gibi, Mevlüt Ağa da, ailesiyle birlikte Çukurova'nın merkez şehri Adana'nın, Karataş isimli beldesine muhacir olarak gitmiştir. Mondros Mütarekesi'nin bazı maddeleri, yurdun dört bir yanına dağılmış olan Erzurumlular gibi, Adana'nın Karataş beldesindeki Mevlüt Ağa ve yakınındakileri de huzursuz etmiştir. Erzurum'un tekrar Ermenilere bırakılacağı söylentilerini duyan Mevlüt Ağa, yanındaki 30 kadar akrabası ile birlikte, ilerlemiş yaşına rağmen, kırık-dökük birkaç kağıyla yola çıktığı Çukurova'dan meşakkatli bir yolculuğun ardından Erzurum'a varmıştır. 3 Temmuz 1919 günü Ilıca merkeze geldiğinde: Mustafa Kemal ve arkadaşları ile onları karşılamaya gelen Erzurum heyetiyle Menzilci Haşim Bey'in Ağa Hanı bahçesinde karşılaşmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına yaklaşan ihtiyar, misafirlerin önemli kimseler olduğunu anlayınca, iri ve ak tüylerle örtülü elini geniş göğsünün üstüne koyarak oturanları selamladı. Mustafa Kemal Paşa, yanı başına kadar gelen ihtiyara hatırlarını soruyor; o da gövdesine yaraşan derin ve gür sesliyle teşekkür ediyordu. Bu kısa hoşbeşten sonra, Paşa ihtiyara: “Ağa böyle nereden geliyorsun?” diye sorunca ihtiyar: “Paşam, Rus gelirken muhacir olmuştum. Çukurova'da idim. Şimdi memlekete dönüyorum.” diye cevap verdi. Paşa, zamanın nezaketini, durumun emniyetsizliğini ileri sürerek, böyle bir zamanda buralara dönmesinin pek yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi. Sonunda da: “Ağa oralarda geçinemedin mi?” dedi. Ağa Paşa'nın sualini: “Hayır Paşam, Çukurova cennet gibi bir yer. Bir eken, yüz biçiyor. Allah millete zeval vermesin. Bize tarla da verdiler, çayır da... Hamdolsun uşaklar da çalışkandırlar. Değil Çukurova gibi bir yerden, taştan bile ekmeçlerini çıkarırlar. Geçimimiz Padişah'ta bile yoktu. Çok rahattık.” diyerek cevapladı. Paşa: “Peki öyle ise niye geldin buraya?” diye sorunca Mevlüt Ağa: “Son günlerde işittim ki, İstanbul'daki “ırzı kırıklar” bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim, bu “namertler” kimin malını, kime veriyorlar?” deyince büyük bir sessizlik oldu. Neden sonra, gözleri yaraşan Mustafa Kemal Paşa, arkadaşlarına dönerek: “İşte bu ihtiyar Türk Milleti'ni temsil ediyor. Bu milletle neler yapılmaz ki...” diyerek konuşmasını tamamladı.

O gün bu diyaloga şahit olan Cevat Dursunoğlu, 14 Nisan 1960 yılında, seçkin davetlilerden oluşan bir topluluğa yaptığı konuşmada, Ilıca ilçesinde, Haşim Bey'in mülkiyetinde olan Ağa Hanı bahçesinde, cereyan eden bu konuşmayı alıntılımıştır. Mevlüt Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa'yla olan bu söyleşisine atf yaparak: “Yurt ve ülkü hizmetlerine karşılık beklemeyen halk adamlarından birisi olan Mevlüt Ağa'nın, o günlerde Türk Milleti'nin azmini en kesin şekli ile anlatan bu güzel sözlerini, ömrüm vefa ettikçe unutmuyacağım.” demiştir.

Mevlüt Ağa, vatanın düşman işgalinden kurtuluşunu görmüş ve Cumhuriyet'in ilanına şahit olmuştur. 1932'de de Erzurum'da yaşama veda eden Mevlüt Ağa, ölümünden iki yıl sonra, 1934 yılındaki kanunla Mezararkalı soyadını almıştır.

ve aile dostuydu. Mülakat yaptığımız Suphi Kılıç: “*Dedem Adil Bey’den dinlediğime göre: Beyin akrabası olan Süleyman Komutan, Haşim Bey’in konağına devamlı gelen insanlardan biriydi. Bazı günler konakta yatıya kalmaktaydı ve Haşim Bey onu misafir etmekten çok memnun olmaktaydı. Süleyman komutanın misafirliği süresince izzeti ikrama çok dikkat edilmekteydi.*” diye aktarmaktadır²⁸. Emekli Binbaşı Süleyman Bey’in topladığı 500 Osmanlı lirasının, 100 lirasını²⁹ Haşim Bey’in nakit olarak verdiği anlaşılmaktadır. Mülakat yaptığımız Necmettin Aksakal: “*Darağacı mıntıkasındaki konaktan Komutan Süleyman Bey’e, yalnızca 100 Osmanlı lirası değil, Erzincan tulum peynirlerinin konulduğu keçi derisi içerisinde 100 altın liranın verildiğini de çok kere duymuşumdur.*” diyerek Haşim Bey’in Milli mücadele için oldukça yüklü miktarlarda yardımları olduğunu belirtmektedir³⁰.

Vilayet Kongresi’nin büyük kongre hazırlıkları devam ederken, kongrenin 10 Temmuz 1919’da toplanacağı kararı neticesinde Trabzon vilayetinden (Trabzon, Rize, Ordu, Gümüşhane) 18, Sivas vilayetinden (Sivas, Amasya, Tokat, Şebinkarahisar) 13, Erzincan mutasarrıflığından 6 delege Erzurum’a gelmek için yola çıkmışlardır (Çil, 2015, s. 20). Delegeler, Ilıca merkezinde Haşim Bey’in Ağa Hanı bahçelerinde yapılan hazırlıklarla Vilâyet-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi üyeleri, idareciler ve eşraftan önemli kişilerce karşılanmışlardır (Akın, 2014, s. 1019-1020). Haşim Bey’in kendi mülküne gelen delegeleri cömertçe ağırladığını delege hatıralarından anlaşılmaktadır. Bunlardan Gümüşhane delegesi Zeki (Kadirbeyoğlu) Erzurum Ilıca’da çok iyi karşılandıklarını ve muazzam ikramlarda bulunulduğunu aktarmaktadır. “*Üç gün sonra Karabiyik Hanlarına muvasalatımızda orada bir yüzbaşı bizi istikbal etti. Saat sekiz raddelerinde Çermik ve Ilıca namlarıyla yâd olunan nahiye merkezine muvasalat olundu. Erzurum eşrafiyla Belediye Reisi Zakir Bey askeri kıtaat kumandanları ve Ilıca nahiyesi ileri gelenleri pek büyük bir cemmigafir halinde bizleri istikbal ederek evvelce izhar edilen çadırlara götürüp buzlu ayran, envai türlü şerbet, dondurma sigara, kahve ikram ederek akşam da muazzam bir ziyafet çektiler.*”³¹ Trabzon’dan gelen delegeler, Köse Ömer Ağa Mahallesi’ndeki Hacı Ağa Dede Konağı’na³² yerleştirilmişlerdir (Akın, 2014, s. 1018). Necmettin Aksakal: “*Haşim Bey’in konağının tandır damında büyük karavanalar içerisinde pişirilen yemeklerin bu konağa taşındığını, delegelerin ulaşımı için binek hayvanı ayrıldığını, kongre hazırlık günlerinde konakta heyecanlı koşuşturmaların yaşandığını*” aktarmaktadır³³.

Kongre hazırlık çalışmalarında nakit paranın yanında, delegelerin ulaşımında kullanılmak üzere at ve araba, kalacakları binalara yatak ve sofraya malzemesi, kalınacak yer ve kongre binası teşrifatı ile delegelere hizmet için ücretle hizmetçi tutulması gibi yardımların da Haşim Bey ve Erzurumlu hayırseverler tarafından karşılandığını anlaşılmaktadır (Selvi, 2000, s. 103-104). Erzurum Kongresi, ülkenin ve Erzurum şehrinin bütün imkânsızlıklarına rağmen çok başarılı bir şekilde, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında devam eden 14 günlük süre zarfında 13 toplantı yapmıştır (Çil, 2015, s. 9). Türk milletinin varlığı ve istikbâli açısından hayati önem taşıyan: Milli sınırlar içerisinde vatanın bir bütün olduğu, parçalanamaz olduğu, manda ve himayenin kabul edilemez olduğu gibi ulusal kararlar alınmıştır (Özyürek, 2017, s. 42).

“*Erzurum’dan doğan istiklâl güneşi, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerle birlikte Anadolu’nun içlerine gidecekti.*” (Sarıhan, 1994, s. 75; Selvi, 2000, s. 176; Karabekir, 2009, s. 620-621; Karabekir, 1960, s. 158-159). Kazım Karabekir Paşa’ya göre: “*Sivas’a gidecek olan kişiler, ülkenin batısı ve güneyinin işgale uğradığı günlerde, hür ve bağımsız bir ülke amaçlayan kararları, ülkenin doğusundan yani Erzurum’dan götüreceklerdi.*” (Karabekir, 1960, s. 156-157). Sivas’a gidecek olan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet için yaklaşık

²⁸ Görüşme Nu: 3. Suphi Kılıç ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

²⁹ 1919 yılında 1 Osmanlı lirasının yaklaşık 5,70 gr saf altın olduğundan yola çıkılırsa: 100 Osmanlı lirası, günümüzde yaklaşık 270 000 TL’dir (Ergin, 1986: s. 59-84).

³⁰ Görüşme Nu: 2. Necmettin Aksakal ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

³¹ Daha geniş bilgi için bkz. Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 176, “Ek-10: Trabzon’un Gümüşhane Delegesi Kadirbeyoğullarından İbrahim Lütfi Paşa’nın Oğlu Zeki Bey’in Hatıra Notlarından Parçalar.”

³² Hacı Ağa Dede Konağı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Temel Sağlam (2019), “Geleneksel Erzurum Evleri, Restorasyonları ve Ev Yaşantısı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 852.

³³ Görüşme Nu: 2. Necmettin Aksakal ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

olarak 1000 Osmanlı lirasına ihtiyaç olmuştur. Erzurum Vilayet Kongresi kararlarıyla toplanılan 1500 Osmanlı lirasının 1420 lirası kongre giderleri için harcanmış ve cemiyetin elinde yalnızca 80 lira nakit kalmıştır. Heyet-i Faale üyelerinden emekli Binbaşı Süleyman Bey'in kendi istikbali için sakladığı 900 lirayı vermesiyle bu maddi sıkıntı da halledilmiş oldu (Dursunoğlu, 1998, s. 111). Emekli Binbaşı Süleyman Bey'in heyete verdiği 900 Osmanlı lirasının bir kısmını Haşim Bey'den aldığı düşünülmektedir. Çünkü Haşim Bey'in Süleyman Hatunoğlu'na farklı zamanlarda yine nakit yardımları olmuştur. Mülakat yaptığımız Necmettin Aksakal ve Suphi Kılıç: "*Haşim Bey'in Kongre hazırlıklarına verdiği 100 Osmanlı lirasından ayrı olarak Süleyman komutana 100 altın lira ve daha başka nakit yardımları olduğunu aile büyüklerinden çok defa duyduklarını*" ifade etmektedirler³⁴. Ayrıca hem aile bireyleri hem de mülakat yaptığımız kişiler, Haşim Bey'in Milli Mücade'ye katkılarının ordumuz tarafından bilindiğini ve takdir edildiğini, yaşadıkları anılardan hatırlamaktadırlar. Haluk Ilıcalı: "*Haşim Bey'in oğlu Refik Ilıcalı'nın kızı Cezminur halasının: 1950'li yıllara kadar Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında, askeri bandonun Haşim Bey'in ikametgâhı olan Hacicuma Bey Konağı'nı selamladıktan sonra törene başlandığını*" aktarmaktadır³⁵.

TBMM ve Mustafa Kemal Paşa'nın Haşim Bey'e Hususi Teşekkür Telgrafı

Millî Mücadele yıllarında halkın elindeki mallarının bir bölümünü gönül rızası ile verdiği "Tekâlif-i Milliye" uygulamasından başka varlıklı hayırsever insanların bağışları da maddi kaynak oluşturmaktadır (Koltuk, 2013: s. 54). Millî Mücadele'ye yapılan bu katkılar, Mustafa Kemal Paşa ve TBMM tarafından unutulmamış, telgraf, mektup ya da sözlü teşekkür yoluyla karşılık görmüştür. Haşim Bey'e de yaptığı bağışlardan ötürü hususi telgraf yoluyla teşekkür edilmiştir³⁶.

Telgraf 1:

Mahreci: Sivas

Erzurumlu Tüccar Haşim Bey'e

Teşkilât-ı milliyenin teşmiline ve Ahali-i muhteremenin tenvir ve irşadına masruf himematı samimiyeleri Sezaver-i şükrandır efendim. 21 Teşrinievvel 335.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Heyeti Temsiliyesi namına

Mustafa Kemal

Telgraf 2:

Mahreci: Ankara

Numarası: 79

Kelime: 22

Hususi.

Erzurum'da Eşrefağazade Haşim Bey'e,

Hamiyyet-i vataniyyeniz Şayan-ı şükrandır. Meclis-i âla ve Âli milletim adına takdim-i tebrikât ve teşekkürat ederim Efendim. 2/2/337.

Büyük Millet Meclisi Namına

Reis Vekili

Hasan Fehmi

³⁴ Görüşme Nu: 2. Necmettin Aksakal ile yapılan mülakattan (19/10/2020); Görüşme Nu: 3. Suphi Kılıç ile yapılan mülakattan (19/10/2020).

³⁵ Görüşme Nu: 1. Haluk Ilıcalı ile yapılan mülakattan (16/09/2020).

³⁶ Bu telgraflar: Haşim Bey'in oğlu Haşimzade Tevfik Bey'den kız kardeşi Safure Hanım'a emanet edilmiştir. Safure Hanım'ın eşi Ahmet Kılıçbaşı özel arşivinde bulunan telgrafların orijinleri, 1970'li yıllarda, Haşim Bey'in oğlu Naim Eşrefoğlu ve hukukçu dostu Cahit Solakoğlu aracılığı ile Süreyya Hami Şehidoğlu'na verilmiştir. Çalışmada çeviri fotokopilerine ulaşılabilmektedir.

Sonuç

Mondros Mütarekesi sonrasında savaşta kaybedilmemiş olsalar dahi Anadolu’da ve Rumeli’de bazı yerlerin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi, yeni bir mücadele sürecinin başlamasına sebep olmuştur. Bu yeni mücadele süreci, çoğunlukla sivil örgütlenmeler yolu ile ortaya çıkmıştır. Bölgelerde, şehirlerde ve beldelerde cemiyetler kurularak haksız işgallere, karşı mücadele başlatılmıştır. Bu mücadele hareketleri, doğu vilayetleri ve Erzurum’da, Rus birliklerinin kendi iç meseleleri için erken çekilmeleri neticesinde Anadolu’nun diğer bölgelerinden daha önce başlamıştır. Ermeniler, bölgenin kendilerine verileceği hayaliyle, olmadık zalimlikler, gasp ve işgallere girişmişlerdir. Bu durumu kabullenemeyen Erzurum halkı içerisinde ön karşı koyma hareketine katılan; öngörülü, yiğit, hayırsever ve gönüllü insanlar olmuştur.

Erzurum sanayi odasının arşivi verilerine göre şehirdeki 41 büyük tüccardan biri olan Eşref Ağazade Haşim Bey’de bu ilk karşı direniş gruplarından birinin mekân, iâşe ve mali kaynak sağlayıcısıdır. Menzilci Haşim Bey, bu sürece mali destek vermenin yanında grupları örgütleyerek küçük silahlı birliklerin oluşmasında ve Ermeni çete reislerinin etkisiz hale getirilmesinde de önemli görevler üstlenmiştir. Aynı zamanda bu küçük gruplar; haberleşme, istihbari bilgi görevi ve sivil organların iletişimi gibi çok önemli hamlelerin içinde olmuştur. Hatta yaralı ve şehit ailelerinin ihtiyaçları da belirlenerek; bu grupların mali destekçileri olan Haşim Bey gibi hayırseverler vasıtasıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Denilebilir ki bu küçük Kuva-yı Milliye hareketi savaşanları ve icra mekanizmaları ile birlikte canlı bir organ meydana getirmiştir. Başlangıçta halkın ikna edilmesi ile başlayan hareket o denli büyümüştür ki bir dönem gönüllü kuvvetler, muvazzaf askerlerden çok daha etkili mukavemet göstermiştir. Hareketin sürdürülebilme başarısı, birçok nedene bağlı ise de bunların arasında ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan mali kaynak desteği en etkililerinden biri olmuştur.

Osmanlı Ordusu’nun Kafkas Cephesi mağlubiyeti sonrasında geri çekilişi sırasında tükenmiş olan iâşe desteğini yöre halkının karşılaması, ordunun zayıflığını azaltmıştır. Haşim Bey muhacirliğe gitmeden önce mevcut varlıklarının çoğunu orduya bağışlamıştır. Muhacirlik yıllarında da hayırsever kişiliğini ön plana çıkaran Haşim Bey, Erzurum’un kurtuluşu ile memleketine geri dönmüş ve İlica’nın imarı için varlıklarını seferber etmiştir. Bir yandan ticareti canlandıracak faaliyetleri yürütürken diğer yandan da komşularının evlerini ve ibadethanelerin tadilatını üstlenmiştir. Haşim Beyin bu çabaları çok zor durumda olan halkın toparlanmasında etkili olmuştur. Haşim Bey’in girişimleri ile tedarik edilen tohumu tarlasına eken halk, umutlarını tazelemiş ve savaşın getirdiği yokluk kaygısı azalmıştır.

Haşim Bey, Milli Mücadele’nin ilk günlerinden itibaren, gerek Vilayet Kongresi ve gerekse Erzurum Kongresi için batıdan gelen ve geri dönen delegeleri, İlica’da bulunan mülklerinde ağırlamış, ikramlarda bulunmuştur. Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’a gelişinde İlica’da karşılama töreni için gereken hazırlıkları kendi bütçesinden harcamış ve Ağa Hanı bahçesine kurduktuğu çadırlarda Paşa ve beraberindekileri usulünce ağırlamıştır. Bu yönüyle Menzilci Haşim Bey, Erzurum şehrinin batıya açılan misafirperver kapısı İlica’nın Milli Mücadele süresince açık kalmasını sağlamıştır.

Erzurum Kongresi hazırlıklarının hemen her aşamasına gönüllü olarak katılan Haşim Bey, kongrenin mali destek sağlayıcılarından. Kars şehrinden tanışık olduğu emekli Binbaşı Süleyman Bey (Hatunoğlu) ile olan münasebetleri büyük kongre için toplanılan “himmet ve hamiyet-i vataniyye” de yüklü miktarlarda bağışlarına sebep olmuştur. Haşim Bey, 100 Osmanlı lirasını (günümüz değeri yaklaşık 270 000 TL) nakit olarak ikamet ettiği Hacı Cuma Mahallesi murakıbyı olarak görevlendirilen emekli Binbaşı Süleyman Bey’e vermiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ve temsil heyetinin Erzurum’dan Sivas’a gidecek yol masraflarının karşılanması için, emekli Binbaşı Süleyman Bey’in Verdiği 900 Osmanlı lirasının bir kısmını Haşim Bey’in karşılamış olma olasılığı vardır.

Nitekim yaşadığı şehre ve Millî Mücadeleye oldukça cömert davranan Haşim Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve yeni kurulan TBMM tarafından unutulmamış, kendisine hususi olarak çekilen telgraflarla takdir ve teşekkürle taltif edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, bando takımının Haşim Bey'in Hacı Cuma'da bulunan Bey Konağı'nı selamlaması ile başlama teamülü şeklinde saygı taltifi ile devam ettirilmiştir.

Kaynakça

Ahmet Kılıçcıbaşı Özel Arşivi.

Akın, V. (2014). Erzurum Kongresi'nin hazırlık safahatı: Mekân, iâşe ve barınma Meselesi. *Belgi*, 8, 1007-1031. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/belgi/issue/35048/388787>.

Albay Rawlinson. (2016). *Albay Rawlinson'un Ortadoğu hatıraları (Çev. Cengiz İ. Çay)*. İstanbul: Tarih ve Kuram Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (2006). *Suyu arayan adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Başar, Z. (1974). *Ermenilerden gördüklerimiz*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Başar, Z. (1979). *Devrim tarihi bakımından Erzurum Kongresi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını.

Çil, Y. (2015). *Erzurum Kongresi'ne katılan delegeler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Dursunoğlu, C. (1998). *Milli mücadelede Erzurum*. Ankara: T.C. Ziraat Bankası Matbaası.

Ergin, F. (1986). Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk döneminde fiyatlar ve gelirler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 3(7), 59-84. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/aamd/issue/55046/755556>.

Erzurum Tapu Sicil Arşivi.

Erzurum Büyükşehir Belediyesi Arşivi.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi.

Erzurum Ticaret Odası Arşivi.

Fındıkoğlu, Z. F. (1970). *Doğu kalkınması ve Erzurum şehirleşmesi ile ilgili sosyolojik meseleler*. İstanbul: Tortum Kalkınma Derneği Neşriyatı.

Genelkurmay Başkanlığı. (1993). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı II*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Goloğlu, M. (1968). *Erzurum Kongresi*. Ankara: Nüve Matbaası.

Kansu, M. M. (1997). *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber I*. Ankara: TTK Yayınları.

Karabekir, K. (1988). *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Merk Yayıncılık.

Karpuz, H. (1979). *Erzurum evleri'nin Türk İslam mesken mimarisindeki yeri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Erzurum

- Kaya, E. (2002). I. Dünya Savaşı'nda Erzurum mültecileri. *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum 1.Uluslararası Sempozyumu*, (23–25 Temmuz 2002) Ankara, 79-92.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Bütün yönleriyle Erzurum Kongresi*. C. I. Ankara: Kültür Ofset Yayınları.
- Kısıklı, E. (2006). Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelede Türk kamuoyunun oluşumu. *Eskişehir Osmangazi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(Atatürk Özel Sayısı), 71-116.
- Koltuk, N. (2013). Kuva-yı Milliye'nin gelirleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 49-81. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuydta/issue/958/10803>.
- Konukçu, E. (1999). *Mustafa Kemal Atatürk döneminde Erzurum*. Erzurum: Eser Ofset.
- Konukçu, E. (2009). *Erzurum'da Mustafa Kemal'i Ilıca ve İstanbul kapı karşılamaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kuntman, M. D. (2010). *Bir doktorun harp ve memleket anıları* (Der. Metin Özata), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Küçükuşurlu M. (2018). *Erzurum çarşı pazar, eski Erzurum çarşıları ve üretim mekânları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Malul Gaziler Ticaret Salnamesi. (1928). İstanbul: Malul Gaziler Neşriyatı.
- Mehmet Nusret (1338/1922). *Tarihçe-i Erzurum*. İstanbul, 1338.
- Öğün, T. (1999). *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki lojistik desteği*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Özyürek, M. (2017). Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum günleri (3 Temmuz 1919-29 Ağustos 1919). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 35, 64-77. doi: 10.17498/kdeniz.337074.
- Sağlam, T., & Yurttaş, H. (2020). Geleneksel Erzurum evlerinin istatistiki veri analizi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 67(Ocak-January 2020), 421-458. doi: 10.14222/Turkiyat4301.
- Sakallı, B. (1997). *Millî Mücadelenin sosyal tarihi (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Selvi, H. (2000). *Millî Mücadele'de Erzurum*. Ankara: ATAM Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1997). *Beş şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tosun, U. U. (2015). Erzincan ve Erzurum'da Ermeni vahşeti (1918). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 1-10. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/2838/38741>.

Kaynak Kişiler

- Görüşme Nu: 1. Erzurum Merkez Yakutiye İlçesinde yaşayan, 1964 doğumlu, 56 yaşındaki Haşim Bey'in 3. kuşak torunu Haluk Ilıcalı ile yapılan mülakat (16/09/2020).
- Görüşme Nu: 2. Erzurum Ilıca'da yaşayan, 1928 doğumlu, 92 yaşındaki Necmettin Aksakal ile yapılan mülakat (19/10/2020).
- Görüşme Nu: 3. Erzurum Ilıca'da yaşayan, 1933 doğumlu, 87 yaşındaki Suphi Kılıç ile yapılan mülakat (19/10/2020).

Extended Abstract

Purpose

The Turkish War of Independence is a national popular movement in every aspect. This movement, called the National Struggle, is the struggle of the Turkish people against the occupation. This struggle has been introduced politically and militarily by numerous researches and studies. Numerous heroic biographies and services that have led society have emerged in studies involving the political and military fields. It is an undeniable fact that besides the political and military fields, the economic dimension, in which issues such as space, subsistence and accommodation are resolved, contributed to the success of the War of Independence. Scientific studies on the economic dimension of the Turkish War of Independence are not sufficient. There is a need for scientific research that supports the National Struggle as a popular movement in all aspects. For this reason, the number of studies revealing the financial support of the people to this struggle should increase. In this study, how the people provided financial support to the struggle in the background of the Turkish War of Independence was revealed. Erzurumlu Menzilci Haşim Bey, who was only one of the financial resource providers to the War of Independence, and his contributions were examined.

Design and Methodology

This study is a research article within the scope of an exemplary biography introduction, which reveals how the public provides financial support to the National Struggle. In the scope of the research archive documents, scientific articles, full text articles, published books, theses written in the field, memoirs, source persons and research reports were used. The research was carried out under three headings: "archive and publication scanning", "field study" and "classification and writing phase". The information and findings obtained in the field studies were classified and divided into certain sections in line with the projected planning. The collected documents and source person interviews were evaluated together with the publications.

In the introduction part of the study, World War I and the situation of the people before the Turkish Liberation War is reminded. During the withdrawal of the Turkish Army after the defeat of the Caucasus Front, the desperation of the region was revealed. The events during the forced migration of Erzurum and its surroundings during the Russian occupation are depicted.

The short life story of Haşim Bey, which is the subject of this study, was conveyed by adhering to the research subject. Haşim Bey made large amounts of donations to the Turkish Army during the withdrawal of the First World War Caucasian Front Operation. During his immigration, he provided food and place support to the poor with him. He gave great support to the War of Independence as a financial resource provider. The source of Haşim Bey's ability to make these financial supports has been determined. For this, "land registry records" and "Turkish Trade Yearbooks" were examined and the assets of Haşim Bey were determined.

It was revealed that Haşim Bey was the financial resource provider for the War of Independence, through the analysis of consistency, written sources and interviews with the source person. These analyzes, which are also supported by archive documents, were also supported by plots and sampling and turned into specific determinations. These findings are presented under related headings with extensive explanations.

Findings

As a general determination in this study, it has been revealed that the Turkish War of Independence was a popular movement in all aspects. It has been determined that the National Struggle has very important pride in terms of financial resource support as well as its political and military achievements. The importance of economic planning and obtaining financial resources behind both political events and military resistances has been expressed around an example. Haşim Bey from Erzurum is just one of our many heroes as the financial resource provider for the War of Independence.

Despite the Ottoman-Russian wars in the second half of the 19th century, it is understood that Erzurum economy has a certain size due to the "Silk Road" transit trade. In this economic structure, it is seen that the Haşim Bey is among the great merchants. Haşim Bey has many immovables and financial assets in İlica where his commercial businesses are located and in Erzurum city center. Haşim Bey is one of the patriots who take his duty to use this presence for his country and people when necessary. It is understood that he donated 18,000 cattle to the army during the occupation years when he was obliged to immigrate. It was determined that he supported the people he was with during his years of immigration, financially. It is understood that he provided the necessary financial supply for the re-establishment of production, especially the reconstruction of the town he lived in. He had renovated two mosques destroyed by the Armenians, had repaired their neighbors' houses, and met the needs of farming, the livelihood of the region.

Haşim Bey, who is a voluntary financial support provider for local resistance groups against Armenian persecution, is an important figure for the National Forces. Haşim Bey, who provided accommodation, subsistence and education support to local resistance groups, mobilized his financial assets against Armenian persecution. Haşim Bey hosted Mustafa Kemal Pasha and his accompanying delegation in their properties in İlica on their arrival in Erzurum. During the Turkish War of Independence, he provided great benefits to the War of Independence due to the commercial activity he carried out on the Black Sea-Erzurum route, which was called the "Independence Road". Erzurum has provided great financial support in the preparation phase of the Congress and in the regular organization of the congress. He provided support to the delegates coming to Erzurum from the west and hosted them. During the congress, it provided financial resources for the humanitarian needs of the delegates, especially their accommodation, transportation and nutrition.

As a matter of fact, Haşim Bey was honored with thanks telegrams written by Mustafa Kemal Pasha and the Turkish Grand National Assembly for his contributions to the War of Independence.

Research Limitations

Although the Turkish War of Independence has been investigated deeply on political and military aspects, studies on the financial resources of this struggle are not sufficient. The fact that the support provided by the people during the War of Independence is carried out in secrecy also limits the access to sufficient documents. It is difficult to reach the desired information as the philanthropists require keep their privacy originating from their religious beliefs.

In the region where the oral culture tradition in the transfer of information is very common, information disappears as a result of the deaths of the people who are sources of historical experiments and information. The fact that most of the written memoirs and memories belonging to the period are not printed makes it

difficult to reach these sources. The disconnection of family members whose information is consulted due to inheritance also limits access to the desired data.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In this study, a biography study has been carried out as an example of obtaining financial resources, which is one of the most important factors affecting the successful conclusion of the War of Independence. There are not enough scientific studies in the field of the economic dimension of the National Struggle. Studies in this area will present very important findings. When it comes to the independence of the Turkish Nation, how it reveals its wealth will be supported by scientific data. The number of patriotic biographies such as Erzurumlu Menzilci Haşim Bey will increase as they are researched.

Haşim Bey is one of the great merchants residing in Erzurum. When necessary, he mobilized his assets, which he acquired as a result of his commercial activities, for his homeland. In the study, the size of the voluntary financial resource donation of Haşim Bey was revealed. As a result of deeper investigation and research, it was understood that these donations are much more. Haşim Bey is only one of those who provided financial resources for the National Struggle. As research studies in this field increase, the number will also increase.

The national unity consciousness of the new generations will be realized better by getting to know the patriots like Haşim Bey. The increase in the number of real biographies that will come out with scientific studies will increase the interest of new generations in this field. The thought that there will always be patriotic heroes like Haşim Bey will ensure that the future is looked with confidence. Expressions based mostly on oral culture should be the subject of scientific studies without disappearing. Therefore, new studies in the field are of great importance.

Originality/Value

In this study, the biography of Erzurumlu Menzilci Haşim Bey and especially his financial contributions to the National Struggle were examined. It is known that after the First World War Caucasian Front Operation, as a result of the defeat of the Ottoman Army against the Russians, is retreated. However, the financial support of the people to the army during this withdrawal was not studied sufficiently. The study is a step towards filling this shortcoming. During the years of immigration, it was determined that the notables of the people also contributed to the immigrants besides the state aid. The contributions of benevolent people such as Haşim Bey were demonstrated in the return of the districts whose immigration was destroyed to their normal life.

After the occupation of Erzurum by the Russians (February 1916), especially from the conclusion of the Erzincan Armistice (18 December 1917) until the liberation of Erzurum (12 March 1918), the brutal and terror acts committed by the Armenians in Erzurum caused great destruction. Local resistance groups were established to resist this persecution of the Armenians. These unions were supported in terms of substitution, administrative, military and economical, and their lives were sustained. Most of these voluntary associations are not known because of their secret organization. Haşim Bey supported one of these unions both in terms of substitution and economy.

The arrival of Mustafa Kemal Pasha to Erzurum and his activities there are known by scientific circles. It has been the subject of scientific studies in which the planning of the Erzurum Congress budget was also made. How this budget is obtained is revealed by this research and similar studies. In conducting the congress as planned, it is understood that the subsistence, transportation and other expenses are covered by charitable people of Erzurum such as Menzilci Haşim Bey.

Thanks telegrams sent by Mustafa Kemal Pasha and the Turkish Grand National Assembly confirm the assistance of the Menzilci Haşim Bey.

Araştırmacı Katkısı: Temel SAĞLAM (%100).